

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ПЕРЕЖИВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

EXISTENTIAL EXPERIENCES OF A PERSONALITY: PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Авторка статті здійснила філософський та психологічний аналіз трактування поняття «переживання» та «екзистенційні переживання» особистості. Теоретичний аналіз філософських концепцій С. К'єркегора, М. Хайдеггера, К. Ясперса, дали змогу зрозуміти сутність екзистенційних переживань як вітальної та особистісного досвіду, відображення реальності індивіда та одиниці свідомості, що є емоційно забарвлена. Філософський контекст трактування екзистенційних переживань відображає ставлення до світу та важливу складову існування індивіда.

Психологічні аспекти трактування екзистенційних переживань у рамках кожного із напрямків мають свої особливості. Психоаналіз З. Фрейда пов'язує екзистенційні переживання з екзистенційною тривогою та страхом смерті, постійним протистоянням та взаємодією Ероса (попяз до життя) і Танатоса (попяз до смерті). Неофрейдизм підкреслює важливість свободи і відповідальності як складових екзистенції, а також ризики самотності та відчуття безсилля, які можуть виникати внаслідок надмірного індивідуалізму.

Гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс) фокусується на самоактуалізації, пікових переживаннях і позитивних аспектах людської природи як шляхах досягнення сенсу життя.

Представники екзистенційного напрямку у психології (В. Франкл, А. Ленгле) розглядають екзистенційні переживання як основу людського буття і підкреслюють важливість свободи вибору, відповідальності та пошуку особистого сенсу та прагнення до екзистенційної наповненості.

Розуміння екзистенції та наповненості життя реалізуються через екзистенційні мотивації. Він виокремлює відношення до існування у світі, відношення до динамічної, вітальної сторони буття, ставлення до самого себе та ставлення до майбутнього. Екзистенційні переживання є базовою передумовою формування екзистенції, що виражається через особистісні конструкти «могти бути», «хотіти жити», «прагнути сенсу» та «бути самим собою».

Ключові слова: екзистенція, переживання, екзистенційні переживання, екзистенційна наповненість, пошук сенсу, сенс життя.

The author of the article carried out a philosophical and psychological analysis of the interpretation of the concept of «experience» and «existential experiences» of an individual. The theoretical analysis of the philosophical concepts of K. Jaspers, S. Kierkegaard, and M. Heidegger made it possible to understand the essence of existential experiences as a welcome and personal experience, a reflection of the reality of an individual and a unit of consciousness that is emotionally colored. The philosophical context of the interpretation of existential experiences reflects the attitude towards the world and is an important component of an individual's existence.

Psychological aspects of interpretation of existential experiences within the framework of each direction have their own characteristics. Z. Freud's psychoanalysis connects existential experiences with existential anxiety and fear of death, the constant confrontation and interaction of Eros (urge to life) and Thanatos (urge to death). Neo-Freudianism emphasizes the importance of freedom and responsibility to the components of existence, as well as the risks of loneliness and feelings of powerlessness that can arise from excessive individualism.

Humanistic psychology (A. Maslow, K. Rogers) focuses on self-actualization, peak experiences and positive aspects of human nature as ways to achieve the meaning of life.

Representatives of the existential direction in psychology (V. Frankl, A. Lengele) consider existential experiences as the basis of human existence and emphasize the importance of freedom of choice, responsibility and the search for personal meaning and the desire for existential fulfillment. Understanding of existence and the fullness of life are realized through existential motivations. He singles out the relationship to existence in the world, the relationship to the dynamic, welcoming side of being, the relationship to oneself, and the relationship to the future. Existential experiences are the basic prerequisite for the formation of existence, which is expressed through the personal constructs «to be able to be», «to want to live», «to strive for meaning», «to be oneself».

Key words: existence, experiences, existential experiences, existential fulfillment, search for meaning, meaning of life.

УДК 159.922:147
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.65.27>

Калька Н.М.

старший викладач кафедри практичної психології
Львівський державний університет внутрішніх справ

Вступ. У складні та кризові періоди життя людини особливої значущості набувають проблеми значущості, сенсу та цінності людського існування, ставлення до життя та смерті на фоні розуміння жорстокості, мінливості та непередбачуваності життєвих процесів. Саме в такі періоди загострюються екзистенційні переживання особистості, які пов'язані із глибоким осмисленням людського існування, намаганням досягнути його важливості і в той же час відчувати в цьому власну автентичність та унікальність.

Напружений ритм сучасного життя, мінімізація позитивних емоцій через воєнні дії, постійний страх майбутнього впливають на загострення та частоту екзистенційних переживань і спрямовують особистість до занурення і ціннісний аспект життя та розуміння через його призму життєвих процесів та проблем. Для розуміння особливостей екзистенційних переживань важливо розглянути їхнє трактування у контексті філософських теорій та концепцій, що намагаються пояснити людське існування, ставлення людини до життя та

смерті, а також психологічний зміст екзистенції та екзистенційних переживань у контексті формування та становлення особистості, побудови її ціннісного ставлення до життя.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та проаналізувати особливості екзистенційних переживань особистості у контексті філософських та психологічних теорій та концепцій.

Основні філософські та психологічні концепції, на яких базується теоретичне дослідження проблеми екзистенційних переживань особистості належать С. К'єркегору, М. Хайдеггеру, К. Ясперсу та представникам психоаналітичного, гуманістичного та екзистенційного напрямку у психології (В. Франкл, А. Ленгле).

Результати дослідження. Розглядаючи проблему екзистенційних переживань, варто зосередитися на трактуванні поняття «переживання» у філософському та психологічному контекстах.

Зазвичай, переживання вважають формою емоцій високого ступеня рефлексивності. Так, Г.-Г. Гадамер вважає переживання комплексним явищем, яке позначає факт присутності людини в тому, що відбувається і результат цієї присутності, що відображений у змісті і визначений у цінності для індивіда [1]. Загалом, переживання відображається як свідчення того, що пережито, відтінок суб'єктивного сприймання світу, збереження змісту того, що пережито.

Деякі філософські теорії трактують переживання як свідоме ставлення до світу (Е. Гуссерль), існування як особлива форма переживання (С. К'єркегор), умова живого знання чи основна умова функціонування свідомості [2; 3].

С. К'єркегор розуміє існування як духовну одиничність та особистісні переживання індивіда. особливістю існування є його емоційно-вольовий характер, а рушійною силою існування – пристрасть. Філософ виокремлює три рівні існування кожної людини: гедоністичний (заради задоволень); етичний (заради гідності чи розуму) та духовний (заради Вищого «Бога») [4].

К. Ясперс наголошує на відмінності емоцій, які переживаються людиною в екзистенційному та соціальному просторі, адже вони відрізняються способом взаємодії, формою та особливістю вираження.

У своїх філософських працях К. Ясперс чітко вказує на відмінність емоцій тих, що людина переживає в екзистенційному просторі від соціального, а саме через спосіб взаємодії, формі протікання та особливостях вираження. Філософ вважає, що екзистенція є унікальним еством людини, що поєднує у собі духовну та емоційну неповторність. Саме особистісний характер екзистенції робить її недосяжною для об'єктивних методів пізнання [5].

Слід підкреслити, що саме К. Ясперс ввів у філософію поняття граничної ситуації (нім. die Grenzsituation), до яких відніс смерть, страждання, страх, провина та боротьба [5]. Саме такі ситуації ставлять людину у ситуацію між буттям і небуттям і саме вони звільняють її від всіх умовностей, які раніше її обмежували. Граничні ситуації спрямовують особистість до справжнього буття, вириваючи її з полону повсякденності. Саме завдяки таким ситуація особистість здатна досягнути трансценденцію. Можна припустити, що саме в такій ситуації має місце переживання екзистенції.

Також переживання можна розглядати як одиницю свідомості, а саме її динамічну складову, яка у переживаннях відображає зв'язок особистості і середовища. Саме у культурно-історичному підході переживання представляють особистість у її соціальній ситуації розвитку, оскільки будь-яке переживання є персональним ставлення до середовища і того, що в ньому відбувається. Переживання розглядається як вітальний досвід особистості, а не тільки її суб'єктивні переживання. Її досвід якраз і поєднує сукупність розмаїтих взаємодій із суспільством та соціумом.

Переживання виступають кристалізацією накопиченого життєвого досвіду людини, воно віддзеркалюють розуміння потреб та їхньої зв'язку із середовищем.

Можна окреслити, що термін «переживання» у філософському трактуванні з позиції екзистенції розглядається як «досвід, який сприймається як збагачення власної особистості». Більшість науковців-філософів однастайні у визначенні того, що переживання спричинені суттєвим відображенням реальності, представлені у свідомості особистості, емоційно забарвлені і є особливою формою активності.

Розглянемо екзистенційні переживання у наукових працях зарубіжних та вітчизняних науковців. Опираючись на узагальнене уявлення психологічного контексту переживання як поєднання інтелекту та афекту в одному цілому, яке розглядається у контексті смислів і цінностей культури, як єдність емоцій та інтелекту.

Так, у психоаналізі нема прямої відсилки до питань екзистенції, проте теорія несвідомого і захисних механізмів є важливою у розумінні екзистенційної тривоги особистості, адже страх смерті є одним із основних джерел неврозів, а захисні механізми використовуються, щоб зменшити прояви цього страху [6].

Тому, можна спробувати тлумачити екзистенційні переживання через психоаналітичну тріаду Ерос – Танатос – Екзистенція. Ерос є не тільки вираженням сексуальної енергії, але й жаги до життя, розвитку та творчості. Він представляє внутрішню силу індивіда, що

рухає ним та надає життю сенс та наповнює задоволенням. Танатос є силою, що спрямовує в небуття і проявляється деструктивних станах. Ця сила руйнівною силою і пов'язана з зменшенням життєвих проявів особистості. Екзистенція в свою чергу відображає постійний вибір між Еросом і Танатосом, між любов'ю і ненавистю і спричиняє екзистенційну тривогу у точці цього протистояння.

Пошук сенсу життя – це пошук балансу між Еросом і Танатосом. Якщо людина орієнтується на Ерос то може занурюватися в ілюзії і забувати про обмеження.

У адлерівській моделі формування особистості екзистенційні питання можна розглядати через призму подолання почуття неповноцінності. Саме соціальні інтереси індивіда, його стиль життя та досягнення життєвих цілей відображають його осмисленість життя.

Представник неопрейдизму Е. Фромм у книзі «Втеча від свободи» наголошує на тому, що надмірне прагнення до прояву індивідуальності може породжувати самотність, відчуття безсилля та нікчемності [7]. Тобто втеча людини від світу і від себе супроводжується певними станами, які ми можемо співвіднести із екзистенційними переживаннями

Розглядаючи етичні поняття, норми та цінності крізь призму існування людини він намагається акцентувати на потребі самореалізації та розвитку творчого потенціалу. Тому основні екзистенційні питання торкаються пошуку сенсу і досягнення життєвих цілей через самопізнання, розвиток моральних якостей і саморозвиток в цілому.

Представники гуманістичної психології, зокрема А. Маслоу, у своїй теорії описує пікові переживання, що екзистенційно наповнюють особистість, роблять її цілісною та врівноважують функціонування усіх систем, синергічно усуваючи внутрішні протиріччя [8].

Такі переживання допомагають відчути внутрішню гармонійність, злитися зі світом та переживати єдність з ним. Інтегрованість нижчих і вищих рівнів психіки людини визначає стани страждання і насолоди. На його думку, саме завдяки піковим переживанням людина через Я-емпіричне здатна реалізувати духовне «Я».

У роджеріанському підході, одному із гуманістичних напрямів психології, екзистенційні переживання є частиною тенденції до актуалізації, оскільки пов'язані із сенсом життя, самовираженням та реалізацією у світі, що перегукується із екзистенційним розумінням пошуку сенсу життя. Екзистенційні переживання виступають важливою частиною суб'єктивного досвіду людини, де акумулюється переживання тривоги, самотності та сенсу [8;9].

Екзистенційність особистості заломлена через її конгруентність, злагодженість Я-кон-

цепції і суб'єктивного досвіду і саме їхня неузгодженість може бути площиною для екзистенційних переживань. Екзистенційні переживання частиною умови для особистісного зростання та формування особистості повного функціонування, адже повинні базуватися на позитивній оцінці себе, щирості та розумінні.

Більшість представників гуманістичної психології наголошують на специфіку екзистенційних переживань особистості через призму самовдосконалення, творчості та любові. Їхнє трактування свободи і відповідальності пов'язані із можливостями розвитку та росту особистості і відповідно до цього переживання сенсу життя відбувається через самореалізацію, міжособистісні стосунки, внесок у суспільство. саме прагнення до само актуалізації є фундаментальною основою гармонізації «Я» та світу, набутті конгруентності у цій непростій взаємодії [3].

Представники екзистенційного напрямку психології розглядають переживання як потік відчуттів, що заставляє індивіда відчувати щось у певний момент. Переживання розглядається як психологічний стан і почуття, зумовлене ставлення особистості до оточуючого середовища у значимі моменти життя. Вони є процесом внутрішнього опрацювання, зміни і перетворення життєвого досвіду.

Важливим аспектом у трактуванні екзистенції та екзистенційних переживань є теорія одного із основоположників екзистенційного аналізу. В. Франкла [10; 11]. Трактування особистості та її буття опирається на три основні виміри: тілесне, психічне і духовне. Духовний вимір буття включає в себе цінності та сенси, свободу та відповідальність. Саме цей вимір характеризується переживанням цінностей, самотрансценденцією, самодистанціюванням, прийняттям рішень, свободою, відповідальністю, творчістю, совістю, любов'ю. Тому можна припускати, що цей особистісний рівень включає в себе екзистенційні переживання.

Проте особистість як цілісна структура відображає складну динаміку та зв'язок тілесного, психічного та духовного рівнів. Тому основна мотивація особистості, як заявляє В. Франкл, пов'язана із пошуком сенсу, який є рушійною силою [11].

Пошук життєвого сенсу та цінностей, на думку В. Франкла, спричиняє внутрішню напругу, а не внутрішню рівновагу. Однак саме ця напруга і є умовою психічного здоров'я [10]. Цю точку напруги можна пов'язати із екзистенційними переживаннями, оскільки прагнучи осягнути сенс буття особистість по-справжньому його осмислює та переживає, спрямовує себе до гармонізації власної особистості.

В. Франкл вживає поняття «екзистенційна сповненість» для позначення якості життя

людини. Ця категорія тісно пов'язана з персональними установками та базовими переконаваннями особистості. рівень екзистенційної наповненості є показником осмисленості людиною власного життя та наявності внутрішнього балансу.

Важливу роль в осмисленості та наповненості життя відіграє система цінностей, а саме цінності переживання, цінності творчості та цінності ставлення. Він вважає, що цінності є смисловими універсаліями, які є основою для пошуку сенсів. Втілення сенсу відбувається через екзистенційне напруження, у процесі якого відбувається становлення людини як особистості та формування її позиції у житті.

Саме слово «finis» (лат-кінець) він пояснює як ціль, сенс, свободу та відповідальність, те чого повинна прагнути особистість, тобто саме вони забезпечують екзистенційну наповненість життя індивіда [11].

Тому можна вважати, що екзистенційне напруження супроводжується екзистенційними переживаннями і сприяє та стимулює формування життєвих орієнтирів особистості.

Звернемося до теорії А. Ленгле та його фундаментальних категорій розуміння екзистенції та наповненості життя, що реалізуються через екзистенційні мотивації. Він виокремлює відношення до існування у світі, відношення до динамічної, вітальної сторони буття, ставлення до самого себе та ставлення до майбутнього [12]. У рамках цього підходу переживання трактуються як здатність вступати в контакт, співвідносити себе із життям, що можливо завдяки резонансу з актуальною ситуацією.

Відповідно основні екзистенційні мотивації відображають:

- мотивацію до фізичного виживання і духовної спроможності справлятися з життям («могти бути», «мати сили бути»);
- мотивацію до радості життя і переживання цінностей («подобається жити»);
- мотивацію до персональної автентичності і справедливості («мати право бути, таким яким я є»);
- мотивацію до екзистенційного сенсу і творення того, що має сенс («діяти належним чином») [12].

Екзистенційні переживання є базовою передумовою формування екзистенції, що виражається через особистісні конструкції «могти бути», «хотіти жити», «прагнути сенсу», «бути самим собою»).

Так, екзистенційні переживання особистості сконцентровані навколо чотирьох вимірів екзистенції: стосунки з буттям, стосунки із життям, стосунки з самим собою та з майбутнім [12]. Мотивація до життя пов'язана із станом «подобається жити» породжує такі значущі переживання, як самотрансценденція,

насолюда, радість, відповідальність, турбота, захищеність.

На важливість відкритості внутрішньому життю та переживанням акцентує Дж. Бюджен-таль, один із засновників екзистенційно-гуманістичного підходу у психології. Він наголошує, що людина почуває себе живою, якщо відкрита внутрішньому життю: почуттям, думкам, тілесним відчуттям, стосункам, бажанням, тощо; коли вона відчуває свою цілісність, зазначаючи, що більшість із нас сліпі з раннього дитинства, ми мало знаємо про почуття нашого внутрішнього буття і частіше за все нас вчать ігнорувати або обезцінювати його» [13]. Саме у цій тезі він акцентує на важливість глибинного занурення у власні переживання.

Безперечно, екзистенційні переживання є невід'ємною частиною людського досвіду і їхнє розуміння є важливим для особистісного зростання і розвитку та розуміння себе у світі. Вони є особливим способом буття в світі і цілісним внутрішнім досвідом. Тому світ, в якому перебуває людина швидше переживається, аніж осмислюється нею.

Щодо вітчизняних дослідників, то у наукових працях визначають, що переживання супроводжується певним психічним станом та його емоційно-когнітивною оцінкою наявних, минулих або майбутніх життєвих подій в діапазоні від надання предметам і явищам ситуативного чи дійового значення і усвідомлення їх життєвого сенсу.

Динаміка переживань відображена у наступній послідовності (відчуття+сприймання) – емоційна + емоційно-когнітивна оцінка – стан – ставлення – спонукання – дія [14, с. 300].

З цієї послідовності випливає, що усі переживання містять афективний компонент, що дає підстави для створення загального емоційного фону того, що сприймається людиною, тобто емоційні переживання. Тому вузько та контекстуально можна трактувати переживання через цей компонент і вказувати на емоційні переживання.

О. Джеджера у своїй науковій статті наголошує, що переживання є психічною формою відображення дійсності, яка детермінує функціонування психіки, забезпечуючи вироблення певної якості ставлення до явищ реальної або уявної дійсності та його реалізації в поведінці й діяльності особистості [14, с. 299].

Можна погодитися думкою з М. Папучі, який вважає, що у життєвому просторі особистості є ситуації, які обов'язково супроводжуються переживаннями і вони характеризуються «задачею на смисл», тобто необхідним стає здобуття осмисленості, пошуку смислу або розробка цих джерел [15]. Він наголошує, що переживання виражаються через зовнішні дії, але не прямо, а через зміну свідомості суб'єкта та його психологічного світу.

Він згадує метафору театру, яку запропонував З. Фройд, де інтерпретується переживання як «трупа» психічних функцій, але кожного разу лише одна може грати головну роль, приймаючи на себе основну роботу переживань по вирішенні нерозв'язної ситуації. Найчастіше у цих «ролях» виступають емоційні та мисленеві процеси у поєднанні з іншими психічними функціями.

Підсумовуючи свій підхід науковець вважає, що переживання є особливою діяльністю, специфічною роботою, що реалізується зовнішніми та внутрішніми діями стосовно перебування психологічного світу індивіда.

У теорії психології переживань О. Кочаряна переживання визначаються як внутрішньо ненаповнений, без конкретного визначення термін, які відображає суб'єктивний стан і є елементом певного психологічного стану. Найчастіше його вживають у контексті психотерапевтичної практики і позначають ним важливий елемент суб'єктивного світу [16].

Часто науковці у залежності від взаємодії зі світом індивіда виокремлюють наступні типи переживань:

- гедоністичні переживання (ігнорування реальності спотворення і її заперечення, ілюзія задоволеності і збереження зміненого життєвого змісту);
- реалістичне переживання (прийняття реальності якою вона є, пристосування до неї і усвідомлення потреб);
- ціннісне переживання (інтерпретація життєвої реальності через ціннісне ставлення);
- творче переживання (чуттєво-практичне ставлення через утвердження ідеалів).
- Усі ці переживання у сукупності можна вважати екзистенційними, оскільки відображають ставлення та осмислення різних сторін буття особистістю.

Проте Т. Сватенкова наголошувала, що «...екзистенційні переживання продукують унікальний досвід відкриття феноменів внутрішнього світу особистості, формують ціннісні диспозиції і вказують на готовність до відкритості» [17, с. 8]. Саме екзистенційні переживання сигналізують про особистісний сенс та змушують особистість, усвідомити цінності та себе у світі. Вони стають індикатором значимості подій, що відбуваються у її життєвому просторі і визначають значення життєвих процесів, які відбуваються з людиною. Вони стають місточком, що пов'язує особистість та світ.

Висновки. Переживання екзистенції або ж екзистенційні переживання особистості є фундаментальною категорією у філософських та психологічних вченнях. Вони виступають ключем до розуміння людської свідомості, існування та взаємодії зі світом. Екзистенційні мепереживання можна визна-

чити, як особливий вид досвіду особистості, що характеризується інтенсивністю та глибиною і впливом на особистість. Екзистенційні переживання є особистісним маркером присутності людини у ситуації та відображення її цінностей.

З точки зору філософських концепцій переживання відображаються свідоме ставлення до світу та є особливою формою вираження та взаємодії зі світом. Переживання є одиницею свідомості і відображають її зв'язок із середовищем, тобто є її динамічною складовою. Екзистенційні переживання можна визначити як вітальний досвід, що є результатом взаємодії зі світом.

Психологічний контекст трактування екзистенційних переживань сфокусований на розумінні їх як невід'ємної частини особистісного досвіду, що пов'язані з пошуком сенсу життя, свободою, відповідальністю та самоусвідомленням. Розмаїття наукових концепцій трактується екзистенційні переживання через страх смерті або подолання почуття неповноцінності (фрейдизм та неофрейдизм); самоактуалізацію, пікові переживання та пошук сенсу життя (гуманістична психологія); основу людського життя, яке сприяє свободі, відповідальності та віднайденню особистого сенсу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Основи філософської герменевтики. К., Юніверс, 2000. 459 с.
2. Husserl E. Introduction. Logical Investigations I. Tr. by J. N. Findley; ed. by D. Morgan. London; New York, 2001.
3. Kierkegaard S. Fear and Trembling: A New Translation. New York, W. Norton & Company, 2021. 208 p.
4. Kierkegaard S. Either/or. A Fragment of Life. London: Penguin Classic, 1992. 640 p.
5. Saner H. Jaspers. Hamburg: Rowohlt, 1991.
6. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Тернопіль.: Навчальна книга «Богдан», 2021. 552 с.
7. Фромм Е. Втеча від свободи. Харків: КСД, 2019. 288 с.
8. Зварич І.М., Чуйко Г.В., Колтунович Т.А. Екзистенційна та гуманістична психологія : навчальний посібник / за наук. ред. В. Г. Панка. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 496 с.
9. Rogers C. On becoming a person. New York, 1989. 367 p.
10. Франкл В. Лікар і душа. Основи логотерапії. Харків: КСД, 2023. 320 с.
11. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу. Харків: КСД, 2021. 160 с.
12. Ленгле А. Екзистенційні питання сьогодення та персональна відповідь особистості. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми* : збірник тез наукових доповідей III Всеукраїнської конференції з міжнародною участю, присвяченої 75-річчю Інституту психології

імені Г.С. Костюка НАПН України (Київ, 31 березня 2020 року) / ред. С. Д. Максименко. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2020. С. 117–127.

13. Bugental J. *The Search for Existential Identity*. San Francisco: Jossey-Bass, 1976.

14. Джеджера О. Емоційні переживання: сутність феномену. *Актуальні питання психології*. Збірник наукових праць. 2014. С. 293–304.

15. Папуча М.В. Психологія переживання кризової ситуації. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя*: матеріали IV Міжнарод-

ної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2018 року, м. Суми). Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. С. 74–76.

16. Кочарян А.С., Лисеная А.М. Психотерапевтичний контекст переживань. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія: «Психологія». 2010. № 913. Вип. 44. С. 71–74.

17. Сватенкова Т. Психологічні особливості екзистенційних переживань особистості у період ранньої юності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. К., 2015. 23 с.